

ВТРАТИ НАУКИ

ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ ЗАРІЦЬКИЙ



Другого лютого 2017 р. пішов із життя відомий учений і педагог, доктор геолого-мінералогічних наук, професор кафедри мінералогії, петрографії і корисних копалин Петро Васильович Заріцький – заслужений професор Харківського національного університету імені В. Каразіна, заслужений діяч науки й техніки України, дійсний член АН вищої школи України, почесний професор Сіанського гірничого інституту (Китай), керівник і почесний член Українського мінералогічного товариства, член редколегії “Мінералогічного збірника”.

Народився Петро Заріцький 27 січня 1928 р. в с. Губарівка Богодухівського р-ну, нині Харківська обл. У 1947 р. закінчив Богодухівську середню школу із золотою медаллю. У 1952 р. після закінчення з відзнакою геологічного факультету Харківського університету одержав призначення на роботу начальником групи знімання тресту Артемгеологія в Донбасі, однак його запросили до аспірантури при кафедрі мінералогії університету. Навчання завершилось успішним захистом 1956 р. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата геолого-мінералогічних наук.

З Харківським університетом пов’язана понад 60-річна науково-педагогічна діяльність Петра Васильовича. У ньому він пройшов шлях від студента до заслуженого професора, працюючи на посадах асистента кафедри мінералогії (1956–1957), доцента кафедри мінералогії і петрографії (1957–1964), старшого наукового співробітника (1964–1966, докторант), доцента (1966–1967), професора (1967–1968) і завідувача кафедри мінералогії і петрографії (1968–1986), завідувача кафедри (об’єднаної) мінералогії, петрографії і корисних копалин (1986–2003); з 2003 р. – професор цієї кафедри. Деякий час за сумісництвом працював у Харківському ВАТ “УкрНДІ вогнетривів ім. А. С. Бережного”. У 1966 р. П. Заріцький захистив докторську дисертацію на тему “Мінералогія і геохімія діагенеза угленосних отложений Донецького басейна”, яку опубліковано у вигляді однойменної двотомної монографії (1970, 1971). У 1968 р. йому присвоєно вчене звання професора.

Надзвичайно багатогранною є науково-педагогічна спадщина П. Заріцького. Він автор понад 730 публікацій (понад 100 – у зарубіжних виданнях), серед них 15 монографій, 20 підручників і навчальних посібників. Тематика наукових досліджень стосується мінералогії, геохімії, літології осадових порід і пов’язаних з ними родовищ корисних копалин, геохімії літогенезу й техногенезу, геохімії навколишнього середовища. Найвагоміші науково-педагогічні здобутки вченого такі. У 1979 р. на IX Міжнародному конгресі з геології та стратиграфії карбону П. Заріцький висунув і обґрунтував потребу

створення нової міждисциплінарної галузі природознавства – учення про конкреції – конкреціології та методики конкреційного аналізу. Світова наукова громадськість сприйняла запропоновану ним теорію й методику вивчення конкрецій і визнала пріоритет його досліджень. Результати цих робіт висвітлені в численних публікаціях, серед яких відомі монографічні праці “Конкреции угленосных отложений Донецкого бассейна” (1959) та “Конкреции и значение их изучения при решении вопросов угольной геологии и литологии” (1985). З ініціативи Петра Васильовича вперше в історії геологічної науки проведено п’ять всесоюзних наукових конференцій з проблеми “Конкреції та конкреційний аналіз”, матеріали яких разом з монографічними працями професора стали першими у світі узагальненнями з цієї проблеми.



Петро Васильович на рідній кафедрі.

Важливою є публікація П. Заріцького “Конкреціологія і стадійно-генетична класифікація аутигенних мінеральних утворень конкреційної та іншої природи в карбоні Донбасу” (2006). У ній наведено стислий огляд виникнення і розвитку вивчення конкрецій та мінеральних утворень у них як закономірної й важливої аутигенної складової осадових порід, а також конкрецій як цінних корисних копалин (руди Fe, Al, Mn, P, Sn та ін.). Запропоновано таку класифікацію мінеральних утворень: 1) алотигенні (теригенний матеріал, органічні рештки); 2) аутигенні ранньодіагенетичні (головні та другорядні конкрецієутворювальні мінерали – карбонати, сульфіді, оксиди, силікати); 3) аутигенні пізньодіагенетичні (у септаріях, щілинах і порожнинах карбонатних конкрецій – сульфіді, оксиди, карбонати, сульфати, силікати); 4) аутигенні пізньодіагенетичні (конкрецієутворювальні мінерали в кременистих і карбонатних конкреціях – оксиди, карбонати); 5) аутигенні катагенетичні/епігенетичні (по щілинах, які перерізають конкреції та вмісні породи – сульфіді, карбонати, силікати); 6) аутигенні, пов’язані з процесами звітрювання (самородна сірка, гідроксиди, сульфати, карбонати).

Петро Заріцький був одним із перших в Україні, хто звернув увагу на важливість літології як галузі геологічних знань, що вивчає речовинний склад і умови утворення осадових порід, походження й закономірності розміщення пов’язаних з ними корисних копалин. Він став ініціатором підготовки фахівців-літологів – за його ініціативи в Хар-

ківському університеті 1987 р. відкрито спеціальність “літологія”, а 1991 р. вийшов його навчальний посібник “Геохимия литогенеза и основы конкреционного анализа”. Наприкінці 2002 р. учений прочитав цикл лекцій з цього курсу для студентів, аспірантів і науковців геологічного факультету Московського державного університету. Петра Васильовича запрошували також читати лекції у Воронежському і Ростовському (Росія), Познанському (Польща), Пекінському, Нанкінському, Гуїлінському університетах, Тайюанському та Сіаньському гірничих інститутах (Китай).

Після відкриття 1995 р. екологічного відділення П. Заріцький розробив нові курси й підготував відповідні навчальні посібники – “Геохимия окружающей среды” (2002, 2007) та “Геохимия техногенеза” (2004). Крім того, він – автор навчальних посібників “Геохімічні методи пошуків родовищ корисних копалин” (2000) та “Осадкові геологічні формації” (2000).

Вагомим є внесок ученого в дослідження унікальних утворень – тонштейнів (глинистих прошарків у вугільних пластах) – у вугленосних відкладах Донецького (Україна) і Сілезького (Польща) басейнів та керівних валунів кристалічних порід у покладах вугільних шарів Донбасу. Петро Васильович зібрав і дослідив найбільшу в світі колекцію цих валунів – понад 200 штук. Результати досліджень викладені в піонерських публікаціях на сторінках вітчизняних і зарубіжних журналів: Валуну ортофіра в пласте угля m_3 Донецького басейна // Уч. зап. Харьк. ун-та. 1962. Т. 125; Так называемые тонштейны в угольных пластах Донбасса и их генезис // Докл. АН СССР. 1967. Т. 177. № 2; O przyczynach słyszczukowania wkładek kaolinitowych (tonstajnow) w pokładach węgla // Przegląd Geol. 1971. N 11; Каолинитовые прослои (тонштейны) в угольных пластах Донбасса как продукты переотложения древней коры выветривания // Кору выветривания и бокситовые месторождения. М., 1973; Эратические валуны в угольных пластах Донецького басейна // Докл. АН СССР. 1973. Т. 213. № 1; Межугольные каолинитовые прослои Донецького басейна // Литология и полезные ископаемые. 1977. № 6; Необычный тонштейн из пласта угля m_1 верхнего карбона Донецького басейна // Докл. АН УССР. Сер. Б. 1979. № 2 та ін.; їм присвячено доповіді на міжнародних конгресах: Inter-coal Kaolinite layers (Kaolin-Kohlentonsteinen) of the Donetz Basin and their correlative importance // 6th Intern. Congress on Carboniferous Stratigraphy and Geology. Sheffield, U. K., 1967; A review of the study of Tonsteins in the Donetz Basin // 10th Intern. Congress on Carboniferous Stratigraphy and Geology, Madrid, Spain, 1985 та ін.

Заслугують на увагу патріотичні й науково важливі публікації П. Заріцького з історії науки: “Батьківщина алмазів – Харків” (газета “Харківський університет” за 2 лютого 1993 р.); “Експеримент з “алмазотворення” В. Н. Каразіна і К. Д. Хруцова та синтезу алмазу інших наших земляків” (Зап. Укр. мінерал. т-ва. 2006. Т. 3) та ін. У них дослідник відстоює пріоритет земляків-харків’ян у царині синтезу алмазу. Наведено стислий нарис історії дослідів з “алмазотворення”, які проводили засновник Харківського університету В. Каразін та уродженець Харкова проф. К. Хруцов (відповідно, на початку та наприкінці ХІХ ст.). Згадано про експерименти з синтезу алмазу земляками-сучасниками, серед яких В. Бакуль, Л. Верещагін та інші дослідники. Зокрема, під керівництвом В. Бакуля в УкрНДІ синтетичних надтвердих матеріалів та інструментів розроблено методику й налагоджено дослідно-промислове виробництво алмазів, а під керівництвом Л. Верещагіна (до війни працював у Харкові і сформувався як учений в Українському фізико-технологічному інституті) розроблено технологію синтезу алмазу в Інституті фізики високих тисків АН СРСР.

Активною була науково-організаційна і громадська діяльність проф. П. Заріцького. Він був членом спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, членом оргкомітетів багатьох міжнародних і вітчизняних наукових форумів, узяв участь у понад 250 вітчизняних та 150 міжнародних конгресах, симпозиумах, конференціях і нарадах (СРСР, Польща, Чехословаччина, Франція, Велика Британія, США, Китай тощо), був членом редколегій таких періодичних видань, як “Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна”, “Мінералогічний збірник”, “Записки Українського мінералогічного товариства”, “Збірник праць ВАТ “УкрНДІ вогнетривів ім. А. С. Бережного” та ін. Багато років був членом експертних рад наук про Землю ВАК СРСР та ВАК України, членом наукової ради і головою Харківського відділення УМТ, членом бюро Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України та головою наукової секції “Мінеральні ресурси регіону та їх раціональне використання” цього центру, членом бюро Міжвідомчого літологічного комітету АН СРСР і головою наукової секції “Конкреційний аналіз і проблеми діагенезу”, членом Літологічного і Метеоритного комітетів НАН України. У 1987 р. Петро Васильович став організатором відзначення 150-річчя кафедри мінералогії Харківського університету; до ювілею була приурочена виїзна сесія Українського мінералогічного товариства на тему “Історія мінералогічних досліджень в Україні”, матеріали якої опубліковано 1991 р.

Науково-педагогічні здобутки П. Заріцького високо оцінено вітчизняною і світовою геологічною громадськістю та на державному рівні. Він удостоєний таких почесних звань і нагород: заслужений діяч науки й техніки України; заслужений професор Харківського національного університету; почесний професор Пекінського університету та Сіаньського гірничого інституту (Китай); почесний член Мінералогічного товариства АН Польщі; лауреат нагороди Ярослава Мудрого АН вищої школи України; почесний член Українського мінералогічного товариства; відмінник освіти СРСР і України; медалі “За доблесну працю”, “За трудову доблесть”, “Ветеран праці”, “На відзначення 50- і 60-річчя Перемоги”; пам’ятна відзнака імені Л. І. Лутугіна “За заслуги в розвідці надр України” Державної геологічної служби України; пам’ятні медалі Польщі, Чехословаччини і Китаю.

Українська геологічна наука й освіта зазнали великої втрати. Петро Васильович Заріцький відрізнявся винятковою працездатністю, високим професіоналізмом, скромністю і доброзичливістю. Він був людиною високої порядності й чесності як у науці, так і в житті. Світла пам’ять про нього назавжди залишиться в серцях його рідних, учнів, колег і друзів.

О. Матковський, М. Павлунь, Є. Сливко